

ELEMENTE ALE FONDULUI NAȚIONAL ÎN CIVILIZAȚIA TRADIȚIONALĂ HUNEDOREANĂ

NICOLAE DUNĂRE

Multă, vreme teritoriul deținut acum de județul Hunedoara alcătuia în general o singură mare unitate etnografică, din care ulterior s-au diferențiat cinci zone etnografice, cu oarecari deosebiri din punctul de vedere al modului de viață, al istoriei dezvoltării civilizației și culturii populare: Țara Hațegului, Pădurenii Hunedoarei, zona Văii inferioare a Cernei și a confluenței cu Mureșul, Mărginenii Hațegului și Valea Jiului. Considerate însă în ansamblu, aceste zone etnografice hunedorene au pătrat totuși un număr apreciabil de note comune etnoculturale, care, constituie tot atâtea elemente ale fondului național românesc carpato-dunărean-maritim.

Spre deosebire de procesul de diferențiere etnografică ce a caracterizat epoca feudală și începuturile epocii moderne, — în cursul celei din urmă și mai cu seamă în epoca contemporană, iar în cadrul acesteia în contextul profundelor transformări revoluționare economice și sociale începute acum trei decenii, cele cinci zone etnografice tradiționale au început să dobândească un statut și un rol etnocultural subzonal, ca părți indisolubile ale unei *zone etnografice contemporane unitare hunedorene*. Structura politică, economică, antropogeografică a noului județ Hunedoara ca o zonă dispunând de baze convergente și complementare pe toate planurile vieții materiale, sociale și spirituale, cu un factor industrial de excepțională coeziune, a izbutit să înainteze vertiginos pe linia desăvârșirii procesului de reunificare a populației de pe acest teritoriu, într-o singură zonă etnografică hunedoreană. Fenomenul este explicabil și prin faptul că, în conformitate cu o constatare îndelung verificată pe întreg teritoriul României, *județul* „are în țara noastră tradiții vechi de peste jumătate de mileniu. Legate încă de primele formațiuni statale românești, județele au jucat un rol pozitiv de-alungul veacurilor”¹. În urma arondării administrative de acum aproape un deceniu, noul județ Hunedoara însumează conservarea unor legături teritorial-tradiționale, beneficiază de un cadru natural variat comparabil cu al României considerată în totalitate, cu elemente ce se asociază și se completează, care, împreună cu elementele înscrise în peisaj de-a lungul secolelor și îndeosebi în ultimile trei decenii, dispune de posibilități reale pentru o continuă și înaltă dezvoltare economică și social-culturală multilaterală.

Printre elementele fondului național, constatate în sinul civilizației tradiționale hunedorene, pe primul plan se situează *pluralitatea ocupațională*. Spre deosebire de economia tradițională a unora din popoarele europene situate într-un mediu geografic nediferențiat, dar mai cu seamă în raport cu popoarele nordice, tropicale și ecuatoriale, locuitorii județului Hunedoara, ca și întreg poporul român, au manifestat o strînsă

¹ *Județele României Socialiste*, București, 1972, p. 16.

coordonare calendaristică (concomitentă și succesivă) în sinul fiecărei gospodării țărănești, al fiecărei așezări, al fiecărei subzone etnografice (Țara Hațegului, Pădurenii Hunedoarei, Valea interioară a Cernei și confluența cu Mureșul, Mărginenii Hațegului, Valea Jiului) al întregii zone hunedorene considerată ca totalitate specifică etnoculturală (?).

Un alt fenomen important, prezent, în economia tradițională hunedoreană, asemenea economiei tradiționale românești în general, constă în *interdependența, corelația cauzală între ocupațiile tradiționale principale* (agricultura, păstoritul, păduritul, mineritul) de-a lungul întregii istorii, *caracterul necesar complementar al ocupațiilor tradiționale secundare* (culesul din natură, albinăritul, pescuitul, vinătoarea), precum și *dezvoltarea meșteșugurilor în strinsă legătură cu totalitatea ocupațiilor tradiționale*, iar în ansamblul acestui proces intraocupațional, *statutul principal și rolul hotărâtor, pondera predominantă a agriculturii*. Corelația ocupațiilor principale între ele pe fundalul agriculturii și în serviciul acesteia, corelația ocupațiilor principale cu cele secundare, precum și a tuturor ocupațiilor tradiționale cu meșteșugurile (dezvoltate cu precădere la populațiile agricole-pastorale din județ) clarifică și din acest punct de vedere sensul în care s-a orientat modul de viață al vechiului sat hunedorean (3).

Din numeroase elemente ale fondului național prezentate de-a lungul istoriei în civilizația tradițională hunedoreană, în continuare vom releva: tipul de agricultură în terase, statutul și rolul specific al tipului de păstorit practicate de locuitorii județului, statutul și rolul mineritului tradițional, tipurile preponderente de așezare, gospodăria cu curte închisă și întărită, moara cu ciutură, gluga în portul masculin și feminin, piesa cu care femeia își înfășoară trupul de la mijloc în jos, ponderea anumitor ornamente populare.

Agricultura montană în terase (4) la români în general și în special pe teritoriul județului Hunedoara a fost posibilă numai cu ajutorul plugului simetric, reversibil, adică cu corman schimător. În condițiile acestui tip, brazda putea fi răsturnată — atît la dus cît și la întors — numai în jos, orizontal, adică paralel cu curbele de nivel. După ani îndelungați de practicare a acestui fel de arătură se forma o *terasă* sau un *răzor*. Îndelungata experiență populară a dovedit că terasele sau răzoa-

² R. Vuia, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, în LIGIU, Cluj, 1926, II; St. Milcu, H. Dumitrescu, *Cercetări antropologice în Țara Hațegului: Clopotiva*, București, 1958; idem, *Cercetări antropologice în ținutul Pădurenilor: satul Bătrina*, București, 1961; idem, *Structura antropologică, privită comparativ, a statelor Nucșoara și Cîmpul lui Neag*, București, 1964; N. Dunăre, *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, pp. 31—82.

³ N. Dunăre, *Sate din Zărand specializate în meșteșuguri*, în „Sargetia”, Deva, 1956, III; idem, *Cercetări etnografice complexe în Valea mijlocie a Cernei — Hunedoara*, în „Apulum”, V, 1965; idem, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în „Apulum”, VII/2 1969; D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în AIIC, Cluj, 1958—1959, I—II.

⁴ R. Vuia, *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie*, în „II-CISAE”, Copenhague, 1938; L. Someșan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen*, București, 1941, p. 56—72; S. Opreanu, *Teras artificiale pentru culturi în România*, în LIGUC, Timișoara, 1942, VII, p. 51—66; N. Dunăre, *Recherches ethnographiques roumaines sur l'agriculture et la vie pastorale*, în „Acta Ethnographica”, Budapesta, 1963, XII, nr. 1—2; idem, *Arta...*, p. 75—76; idem, *Țara Birsei*, București, 1972, I, p. 114—115; V. Butură, *Der terrassen Ackerbau in den rumänischen Karpaten*, „VII-CISAE”, Moscou, 1971 (1964).

rele astfel obținute erau ferite în mare măsură de acțiunile ploilor torențiale. În zona Pădureii Hunedoarei, Țara Hațegului, Mărginenii Hațegului, Valea Jiului, acest tip de agricultură a constituit o formă de exercitare deosebit de bine adaptată la înălțimi și la forme de relief, de o *mare eficiență și continuitate economică*. Constatările etnologiei generale, observarea caracterului evident arhaic al acestui fenomen de cultură materială și marea lui răspândire de odinioară în cuprinsul județului Hunedoara, în raza tuturor zonelor etnografice intracarpătine și extracarpătine ale României, constituie încă o mărturie, de ordin antropogeografic și etnologic, ce se alătură celor de ordin arheologic și istoric, conform cărora „*ceralele au fost cultivate întotdeauna, chiar și în ținuturile de munte, așa cum fusese cazul și pe vremea dacilor*”⁽⁵⁾. Referitor la întreg evul mediu, „urmele vechi de culturi de pe pantele înclinate și așezate la înălțimi destul de considerabile, părăsite azi sau acoperite demult cu păduri, sînt o dovadă indiscutabilă pe de o parte de *vechimea mare a agriculturii la români, iar pe de altă parte de o destul de mare densitate a populației agricole pe munți*”⁽⁶⁾. Într-adevăr, arătura în terase specific montană, a constituit o formă de agricultură carpatică frecvent întilnită în cuprinsul multor părți ale județului Hunedoara, fiecare terasă fiind rodul strădaniilor multor ani de exercitare pe același loc. De unde și puternica legătură a acestor locuitori cu terenurile astfel defrișate, destelenite și cultivate, importanța lor economică multilaterală (agricolă, forestieră, pastorală etc.), cu puternice răsfrîngeri în direcția consolidării stabilității așezărilor omenești și a continuității etnoculturale pe meleagurile respective. Agricultura montană și colinară hunedoreană și în genere românească au fost propice pentru conservarea pînă nu demult a două unelte arhaice, dealtfel cu o mai largă răspîndire: îmblăciul pentru recoltat boabele cerealelor și păstăioaselor, precum și coșul pentru sfărîmat porumbul. La Pădureii Hunedoarei, în Valea Jiului, Țara Hațegului, Mărginenii Hațegului etc., îmblăciul se compunea dintr-un băț scurt din lemn de corn (hădăragul) cu care se bătea sno-pul și un băț mai lung din lemn de alun (boata sau bota) care se ținea în mîini. În Pădureii Hunedoarei, Valea Jiului, Mărginenii Hațegului, coșurile pentru sfărîmat porumbul aveau pereții din nuiele împletite și fundul găurit cu sfredelul, spre a lăsa să cadă boabele. Caracterul arhaic al acestei unelte este subliniat și de larga sa răspîndire la români, la popoarele sud-est europene, în celelalte zone montane europene. Ambele unelte erau utilizate de localnici de la sfîrșitul verii și pînă către primăvară.

Statutul și rolul specific al tipurilor de păstorit practicate de locuitorii județului⁽⁷⁾ subliniază un element principal de fond etnocultural comun întregii civilizații tradiționale românești. Este vorba de statutul păstoritului tradițional hunedorean ca ocupație principală, dar subordo-

⁵ *Istoria României*, București, 1960, I, p. 807; 1962, II, p. 18.

⁶ S. Opreanu op. cit., p. 62.

⁷ S. Zehan, *Trăsături din viața poporului român din Valea Jiului*, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1893, VI, nr. 141 și 142; S. Moldovan, *Țara noastră*, Sibiu, 1894, p. 26; O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 209; R. Vuia, *Cîteva observări și constatări asupra păstoritului și tipului de case la români*, în *LIGUC*, Cluj, 1924, I; idem, *Țara...*; I. Conea, *Clopotiva...*, I; N. Dunăre, *Arta...*, p. 72—75; idem, *Cercetări etnografice complexe...*, p. 511—529; idem, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în *AMET*, Cluj, 1965—1967; idem, *Typologie des traditionellen Hirtenlebens im karpato-balkanischen Raum*, în *ZfB*, München, 1975, p. 5—39.

nată Țelurilor economice agricole, ca pe întreg teritoriul României, precum și de corelația păstoritului, ca și a agriculturii, cu vechiul pădurărit hunedorean. Această *convergență ocupațională pe fundalul economiei agricole* a fost pe deplin relevantă de rolul pe care l-au jucat tipurile și subtipurile de păstorit exercitate în județ, într-o diferențiere funcțională și a greutății specifice asemănătoare cu fenomenul desfășurat în întreaga țară.

Din punct de vedere pastoral-tradițional, județul Hunedoara se integrează în marele ținut al Carpaților Meridionali, cunoscând, evident în propoziții diferite, toate patru tipurile de păstorit dezvoltate pe teritoriul României: păstoritul sedentar, practicat pe lângă casa omului, în gospodăria din sat; păstoritul local, exercitat pe hotarul agricol al satului; păstoritul pendulator, cu pășunatul la „munte“, iar uneori și cu iernatul (sau chiar cu tomnatul, iernatul și primăvăratul) la fînațele de pădure și de sub pădure, situate de obicei între vatra satului și pășunea montană; precum și păstoritul transhumant, dar într-o măsură mai redusă.

Exercitarea *păstoritului sedentar* nu a implicat nici constituirea de turme și nici deplasarea cotidiană pentru păscut. În schimb, în felul acesta a fost posibilă acumularea unor importante cantități de îngrășăminte de grajd, necesare tuturor formelor de agricultură din județ. Ca pretutindeni pe teritoriul României, *păstoritul local* (a. fără staul și fără stîină, deci cu înnoptatul în sat și pe timpul vîratului; b. cu staul și strungă, dar fără stîină, deci implicînd transportarea laptelui spre a fi prelucrat în sat; c. cu staul, strungă și stîină, înnoptînd și preparîndu-se laptele pe hotar, înafara vetrei satului) a deținut un statut de subordonare ocupațională din cele mai strînse față de agricultură. În contextul acestui statut ocupațional tradițional, păstoritului local i-a revenit rolul de a asigura ogoarelor hunedorene îngrășămîntea naturală: cu ajutorul turmelor ce se odihneau după muls, ori înnoptau în staulele mutătoare, urmate consecvent de păcurari care înnoptau ei înșiși în colibele mutătoare. Caracterul de masă al păstoritului sedentar și al celui local, în județul Hunedoara ca și pe întreg teritoriul României, constituie evident cel mai important indiciu al raportului prin excelență strîns dintre cele două ocupații tradiționale principale ale poporului român — agricultura și păstoritul —, precum și al subordonării ocupaționale a păstoritului față de Țelurile economice ale agriculturii. În preajma Mureșului și într-o bună parte din Țara Hațegului, prezența formelor sedentare și locale a marcat chiar un caracter de exclusivitate.

Sub forma sa de pendulare simplă, păstoritul pendulator a deținut o mare răspîndire în părțile colinare ale Țării Hațegului și Pădurenilor Hunedoreni, iar sub cea de pendulare dublă (cu vîratul la pășunea montană, iar cu iernatul la zona fînațelor de pădure sau de sub pădure) a cunoscut o mare frecvență la Pădurenii Hunedoreni, Mărginenii Hațegului și Valea Jiului. Referitor la păstoritul pendulator, în general, unele descoperiri preistorice au relevat un aspect antrogeografic deosebit de semnificativ: *existența pășunatului de vară în Carpații Meridionali încă din mileniul al doilea î.e.n.* ⁽⁸⁾. Cu privire specială la subtipul de pendulare dublă, de o deosebită însemnătate istorico-etnologică este *legătura acestuia cu Ținuturile împădurite*, care în trecut erau și mai întinse. Odiñoară, în Pădurenii Hunedoreni, Mărginenii Hațegului și Valea Jiului

⁸ K. Horedt, *O contribuție preistorică la pășunatul în Carpații Sudici*, în *RIR*, București, 1947, XVII, p. 157.

existau chiar condiții pentru o amploare de masă a fenomenului, *evitându-se apelul ocupațional la transhumanța pastorală*. Într-o condiționare complexă, în zonele de fînațe din Pădurenii Hunedoarei, Mărginenii Hațegului, Țara Hațegului, Valea Cernei și Valea Jiului au luat naștere ori s-au practicat (cu mai multă intensitate decît în alte locuri din județ): a) anumite procedee de defrișare, b) cîteva tipuri de agricultură montană și submontană, c) forme evoluat de albinărit și vînătoare, d) recoltarea finului și pregătirea frunzelor, e) meșteșuguri pentru prelucrarea lemnului, f) edificarea unor construcții cu o funcționalitate complexă (șura poligonară din Țara Zărandului, aparținătoare județului Hunedoara; gospodăria cu curte închisă și întărită, frecvent întilnită în Valea Jiului). Aceste forme de civilizație și cultură tradițională au fost posibile numai *în condițiile unor așezări omenești stabile*, legate durabil și de zona fînațelor. Aceste fapte și fenomene etnoculturale hunedorene relevă rolul activ ce i-a revenit și păstoritului pendulator în *continuitatea și stabilitatea așezărilor populației din județ*, similar cu cel înregistrat în alte regiuni. Exercitarea de-a lungul vremii, în cadrul aceluiași teritoriu, incomparabil mai redus decît cel mai scurt drum de transhumanță, a făcut din această formă de activitate pastorală un factor de stabilitate a așezărilor omenești de bază, contribuind la cimentarea legăturilor acestora cu *zonele de vîrat* (agricultura montană; pendulare simplă; recoltarea finului, clădirea frunzelor; anumite activități legate de procurarea materiei prime forestiere pentru meșteșuguri) și cu *zonele de iernat*, sau de tomnat, iernat și primăvărat (pendulare dublă; pădurărit; prelucrarea lemnului; îngrășatul unor terenuri cu ajutorul *gunoiului de grajd de la hodăi*). Permanențizarea acestor legături economice înăuntrul aceluiași spațiu a sprijinit un alt proces etnosociologic și etnologic: *continua transformarea așezărilor sezoniere și temporare formate în zonele de pășunat și de fînațe în noi așezări cu caracter permanent*, formate prin *roirea* unor familii din satele de baștină.

Dezvoltat din păstoritul de pendulare dublă, cînd practicarea acestuia n-a mai fost îndestulătoare, *păstoritul transhumant* a fost exercitat de un număr foarte mic de sate hunedorene. Ca și fenomenul observat la scara națională, locuitorii din satele respective practicau și toate celelalte forme de păstorit, precum și ocupațiile tradiționale principale, meșteșugurile, industriile, comerțul. Satele hunedorene la care ne-am referit sînt: Cîmpul lui Neag, Uricani și Iscroni de pe Jiul apusean, Cîmpa (Petrița), Jieț și Livezeni de pe Jiul răsăritean. Constatările noastre au confirmat și întregit rezultatele cercetărilor mai vechi întreprinse în zonă de *Emm. de Martonne* și *M. Peterfy* privitoare la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, precum și de *R. Vuia* referitoare la mijlocul acestui secol⁹⁾. În afară de mișcarea pendulatoare între sat și zonele de pășunat sau de fînațe din vecinătate, ciopoarele de oi regrupate *după vîrat* și *după iernat* trebuiau să plece pe la „țară“, în Oltenia, mai rar în Muntenia, foarte des în Banat sau în părțile Devei, pe valea Mureșului. Păstorii jieni, conform propriilor formulări se duceau „pe țări“, unde aflau iarbă pe urma bucatelor secerate. Dintre dru-

⁹⁾ *Emm. de Martonne, La vie pastorale et transhumance dans les Karpates Meridionales*, în „*Zu Friederich Ratzels Gedächtniss*“, Leipzig, 1904; *M. Péterfy, A Paringi juhászat* (Oieritul în Paring), în *Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának értesítője*“, Budapesta, 1905; *R. Vuia, Cîteva observări ...*; idem, *Țara ...*, p. 69—70.

murile oilor în Oltenia, în cazul *transhumației de primăvară* cel mai obișnuit se desfășura pe ruta: Livezeni (sat) — Surduc pe Valea Jiului — Bumbești — Tg. Jiu — Filiași — Bucureasa — Sașa — șoseaua T. Severinului — Bălășești — Cornești — Ceur — Buduhala — Tălpășești — Teplești și înapoi, în sens invers, spre Livezile. Toamna, *pentru iernat*, avea loc transhumanța în Banat. Din Livezeni de exemplu, păstorii plecau cu ciopoarele de-a dreptul pînă la orașul Hațeg, de acolo drumul se continua pe șoseaua care duce la Caransebeș — Lugoj. De la Lugoj, unele turme erau îndreptate spre Timișoara, iar altele spre Arad și Salonta pînă la granița cu Ungaria. Primăvara se întorceau pe același drum. Uneori jienii își duceau oile numai pînă la oierii din Gorj, care le iernau, împreună cu ale lor, în Banat. Din Cîmpul lui Neag, spre a ajunge cu oile în Banat treceau muntele Tulișa în direcția satului Pui, apoi mergeau pe la Poarta Transilvaniei, Boufari, Caransebeș și se opreau în preajma Timișoarei. Spre a merge în Cîmpia Aradului, se îndreptau către Deva, iar de acolo pe la Ilia, Radna, pe Valea Mureșului pînă la Arad și jur. Aici trebuie să adăugăm *păstoritul transhumant practicat în cuprinsul județului Hunedoara de către turmele provenite din Mărginimea Sibiului și Valea Sebeșului* (Jina, Săliște, Poiana, Sibîșel, Loman etc.) în Valea Jiului și pe domeniul Hunedoarei (Pădurenii Hunedoarei, Valea Cernei). În Valea Jiului veneau și turme de la Mărgineii Hațegului (Federi, Fizești etc.), iar pe domeniul Hunedoarei și din jurul Orăștiei (Cugir) ⁽¹⁰⁾.

Unele *colinde păcurărești*, cu fond originar mioritic, dau indicații precise despre transhumanța oilor de aici pînă la Dunăre și pînă la țărmurile Mării Negre.

a) ... Și s-o adăpa	b) ... Laudă, mi se laudă
În <i>Dunărea mare</i> .	<i>Marea</i> tulburată,
<i>Dunărea</i> zicea	Că ea mi-o venire,
Că i le-o-nneca	Mare și tulbure
Dalb de păcurar,	Și-i vo-nnecare
Iel se lăuda	dragi oile lui ...
Și din grai grăia	... Drag stăpîne-al meu
Că lui nu-i frică,	Nu te speria
C-are berbecuți docă-i ...	Cînd <i>Marea</i> o venire ...
În coarne or plesni,	Clopot oi clătire,
Oile or porni	Oile or pornire,
În vîrși munților ...	La munte-o venire ⁽¹¹⁾ .

La Iscroni, Livezeni, Jieț, Cimpa etc., noi înșine am întîlnit (1951—1957) locuitori care însoțiseră turmele de oi pînă la Dunăre în Oltenia sau în Muntenia și pînă la Marea Neagră în Dobrogea, și anume în intervalul dintre 1900—1940. Deși practică de păcurarii dintr-un număr mic de localități, din cele relatate rezultă că aceștia au cunoscut ambele subtipuri de transhumanță: redusă și amplă. *Acest fenomen și-a avut partea sa de rol în procesul de consolidare a unității noastre etno-culturale pe întreaga arie carpato-dunăreană-maritimă românească.*

¹⁰ N. Dunăre, *Arta...*, p. 72—75; idem. *Cercetări etnografice complexe...*, p. 522—525.

¹¹ *Ibidem*, p. 73 (apud I. Conea și D. Imbrescu).

Statutul mineritului hunedorean în ansamblu, incluzînd întreg complexul ocupațional antrenat de acesta, i-a înlesnit funcția de ocupație tradițională principală în cuprinsul mai multor subdiviziuni teritoriale ale județului. Dar, dacă în Valea Jiului s-a practicat multă vreme un minerit țărănesc, și numai de pe la mijlocul secolului trecut s-a trecut la un minerit industrial⁽¹²⁾, în schimb, pe domeniul Hunedoarei mineritul (extracția și prelucrarea minereului de fier)⁽¹³⁾ are o vechime mai mult decît bi-milenară, continuîndu-se în epoca romană, cunoscînd o dezvoltare particulară în condițiile orînduirii feudale, în epoca modernă, dar mai cu seamă în ultimele trei decenii. Pentru istoria civilizației și culturii populare românești, practicarea mineritului de către populația băstinașă din Pădurenii Hunedoarei, de pe Valea Cernei, din Țara Zărandului etc., din antichitate și pînă astăzi, are o deosebită semnificație, izvorită mai cu seamă din statutul deținut de această ocupație în condițiile tuturor epocilor istorice, semnificație insuficient subliniată de cercetările mai vechi: *practicarea mineritului* — paralel și în corelație cu celelalte ocupații tradiționale principale — a imprimat *un caracter deosebit de stabil așezărilor care au participat la complexul ocupațional generat de acesta*⁽¹⁴⁾. Această forță a aflat, fără îndoială, un spor de eficiență în împletirea ocupațiilor miniere cu numeroase alte ocupații, meșteșuguri etc. Producția mereu sporită de fier a necesitat în cursul secolelor cantități considerabile de cărbuni, care erau pregătiți din lemne. Astfel, în secolul al XVII-lea cele cinci fierării de pe domeniul Hunedoarei consumau în cițiva ani păduri întregi⁽¹⁵⁾. În aceste condiții, cu secole în urmă îndeletnicirile legate de exploatarea resurselor lemnoase (pădurăritul, cărbunăritul, căraușitul forestier) au luat amploare în întreg ținutul. De asemenea, pentru satisfacerea nevoilor locale (ale gospodăriilor țărănești, dar mai ales pentru cele domeniiale și pentru construcțiile și acoperirea instalațiilor miniere) unii localnici s-au specializat în diferite meșteșuguri (lemnărit, dulgherit, șindrilarit, vărărit etc.). De astfel ca și în alte zone de contact (între forme de relief diferite, între sate și orașe) din România, județul Hunedoara a cunoscut *un puternic proces de specializare meșteșugărească*, dezvoltat în sprijinul așezărilor rurale agro-postorale și al celor orășenești⁽¹⁶⁾. În ceea ce privește Pădurenii Hunedoarei, complexul ocupațional-meșteșugăresc corespunde mai multor necesități: a) nevoia de combustibil pentru industria fierăritului, b) material forestier pentru construcții, c) lemne de foc, îndeosebi pentru locuitorii din orașul Hunedoara și din celelalte centre populate, d) obținerea de noi terenuri în vederea culturilor agricole, pentru finațe și pentru pășuni etc. Dar asemenea fenomenului ocupațional românesc în genere, mineritul însuși ținea seama de necesitățile calendarului agricol și pastoral. *Chiar și locuitorii care se îndeletniceau cu mineritul sau fierăritul se ocupau și cu agricultura și cu păstoritul*. Astfel, operațiile mineritului și fierăritului erau întrerupte vara, pe o durată de opt săptămîni,

¹² Ibidem, p. 64—66.

¹³ D. Prodan, *op. cit.*, p. 31—75.

¹⁴ N. Dunăre, *Probleme de etnografie în ținutul Alba Iulia*, în *Apulum*, V, 1965, p. 483—484; idem, *Contribuție la o clasificare etnografică a așezărilor omenești în România*, în *LSGS*, București, 1969, p. 84.

¹⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 45.

¹⁶ N. Dunăre, *Răspîndirea satelor specializate în meșteșuguri pe teritoriul României*, în „*Cibinium*”, Sibiu, 1967—1968.

în funcție de principalele munci agro-pastorale⁽¹⁷⁾. Acestor factori de stabilitate se alătură unele constatări semnificative privind *continuitatea etnoculturală românească în domeniul mineritului și fierăritului hunedorean*. În ciuda permanentelor înnoiri tehnice, în secolul al XVII-lea se mai păstra încă vechea denumire românească a multor unelte, precum și pentru unele aspecte tehnice sau legate de construcții (mină românească tradițională, în raport cu mina nemțească, mai nouă; felul românesc de a extrage și prelucra minereul; șindrila și prăștila pentru acoperit instalațiile; cumpăna, scoaba, țepușa, furca, fundul, căminul, coliba; bukata și ursul de fier, fața, toiaș, cofar, purtător, simbrie, zgură etc.)⁽¹⁸⁾.

Reflectind ansamblul ocupațional hunedorean și încadrându-se în contextul tipologic al așezărilor de pe întreg teritoriul României, în ținutul cercetat, din punct de vedere morfologic-structural a predominat *satul adunat*, cu gospodăriile îngrămădite. Tipul de *sat răsfrat* a rezultat din procesul antropogeografic și etnosociologic al *roirilor*, reflectând forța demografică, capacitatea de valorificare economică a zonelor învecinate, pe plan agricol, pastoral, forestier etc. Din punct de vedere funcțional corespunzând de asemenea tipologiei generale constatată la români, în județul Hunedoara au predominat așezările agricole-pastorale și cele agricole-miniere-forestiere-pastorale. Interferența ocupațiilor tradiționale principale în cuprinsul fiecărei așezări hunedorene, prezența mineritului printre ocupațiile exercitate cu statut și rol specific, a condus la un îndelungat proces de *comunicare etnoculturală*, caracterizat printr-o excepțională stabilitate și continuitate.

Ca și în alte zone etnografice din țară (Mărginenimea Sibiului, Țara Oltului, Țara Birsei, Munții Apuseni, Tîrnave, Bucovina, Bistrița-Năsăud etc.), în multe din așezările hunedorene s-a constatat un tip arhitectonic, dezvoltat în strînsă legătură cu exercitarea unor ocupații principale tradiționale: *gospodăria țărănească cu curte închisă și întărită*⁽¹⁹⁾, dezvoltată inițial în zona finațelor *dinafara așezărilor permanente de bază*. În Valea Jiului, mai ales, la baza acestui tip arhitectonic s-au aflat, ca și în celelalte zone din România, necesitățile economice locale și de securitate a bunurilor materiale familiale. Populația din zonele forestiere de deal și de munte, prin specificul ocupațiilor tradiționale și prin împrejurările în care le desfășura a aflat în această gospodărie țărănească cu curte închisă și întărită o formă adecvată de arhitectură, *caracterizată printr-o deosebită durabilitate în timp*, care răspunde nevoilor sale și în primul rînd necesității unei *continuități ocupaționale*.

Un alt element arhaic prezent pînă nu demult pe teritoriul județului Hunedoara, aparținînd fondului nostru național, este *moara cu ciutură*⁽²⁰⁾. Întîlnită la Cimpul lui Neag și în alte localități din Valea Jiului, la Costești aproape de Grădiștea Muncelului din Țara Hațegului, sau pe Valea Cernei, moara cu ciutură (caracterizată prin roata orizontală)

¹⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 41.

¹⁸ *Ibidem*, p. 35—75; anexe I și III.

¹⁹ Fl. Stănculescu, Ad. Gheorghiu, P. Petrescu, P. H. Stahl, *Arhitectura populară românească: regiunea Hunedoara*, București, 1956; P. H. Stahl, P. Petrescu, *Gospodării românești cu ocol întărit*, în SCEAP, București, 1965, I; P. Petrescu, *Arhitectura*, în APR, București, 1969; N. Dunăre, *Arta...*, p. 166—175, 455—458; idem, *Cercetări asupra gospodăriei cu curte închisă și întărită pe teritoriul României*, în *Cumidava*, Brașov, 1969; idem, *Țara Birsei*, București, 1974, II, p. 123—140.

²⁰ C. Irimie, *Tipuri tradiționale de instalații tehnice populare în zonele sudice ale Hunedoarei*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 541—544.

constituie un fapt de străveche tradiție locală, odinioară însă cu o largă răspindire în cuprinsul mai multor zone etnografice de pe ambele versante ale Carpaților României. Această instalație tehnică populară constituie totodată un element arhaic, acum foarte rar întâlnit, până nu demult cu o largă răspindire eurasiatică. De obicei înșirate de-a lungul unei ape curgătoare, morile cu ciutură, corelate cu agricultura montană, se adăugau factorilor de *stabilitate și continuitate etnoculturală locală sau chiar zonală*.

Din numeroase piese de port hunedorean care aparțin fondului principal comun (broboada de cap, briul, cămașa lungă bărbătească și femeiască, opincile străvechi etc.), relevăm două. *Gluga*, piesă străveche, documentată cu toată claritatea în reliefurile de pe Columna lui Traian, aceeași în toate provinciile istorice românești, în zonele hunedorene a cunoscut nu numai o remarcabilă frecvență, dar s-a bucurat și de un decor bogat și variat. La Pădurenii Hunedoarei se păstrează încă piesa din portul femeiesc cu care se înfășura trupul de la briu în jos, *opregul*, specifică portului din Oltenia, Muntenia, Moldova, Bucovina, Țara Birsei, Munții Brețcu, Valea Gurghiului, unde este denumită fotă, catrință etc. Varianta hunedoreană este evident cea mai simplă, monocromă (neagră), pe când în celelalte ținuturi este policromă⁽²¹⁾.

Cercetările etnologice desfășurate pe meleagurile hunedorene și din zonele înconjurătoare au permis o amplă abordare a ornamenticii tradiționale, iar în cadrul acesteia relevarea *unor ornamente bine cristalizate în repertoriul românesc de pretutindeni*⁽²²⁾. Existența în arta populară din județ a unor foarte vechi ornamente românești coincide cu rezultatele arheologice și istorice privind acest ținut aflat în inima teritoriului dacic romanizat, atestând prin această prismă *unitatea, stabilitatea și continuitatea etnoculturală românească în ținut* și pe întreg teritoriul locuit de poporul nostru.

În contemporaneitate *fenomenul de comunicare și unitate etnoculturală* este susținut de un *proces profund de organizare socială*.

DES ÉLÉMENTS DU FOND NATIONAL DANS LA CIVILISATION TRADITIONNELLE DE HUNEDOARA

(Résumé)

D'un territoire qui formait en général une seule grande unité ethnographique se sont différenciées, plus tard sur l'entier département de Hunedoara cinq zones ethnographiques: Țara Hațegului, Pădurenii Hunedoarei, la zone de la vallée inférieure de Cerna avec son point de jonction avec Mureș, Mărginenii Hațegului et la Vallée de Jiu.

²¹ R. Vuia, *Portul popular al Pădurenilor*, București, 1958, p. 25; Gh. Focșa, *Evoluția portului popular în zona Jiului de Sus*, București, 1957; tratatul *Arta populară românească*, București, 1969; N. Dunăre, *Arta...*, p. 452—453; idem, *Probleme ale fondului principal comun în cultura și arta populară românească*, în *Apulum*, 1975, XIII, p. 546—547.

²² R. Vuia, *Portul...*; idem, *Portul popular din Țara Hațegului*, București, 1962; N. Dunăre, *Arta...*, p. 195—205, 259—306, 468—476; idem, *Classification des ornements populaires*, în *RRHA*, București, 1975, XII, p. 51—88; idem, *Portul popular din Zărand*, în *Sargetia*, IV, 1964; N. Dunăre, Maura Dunăre, *Țesături și alesături populare din Țara Zărandului*, în *Sargetia*, 1968, V.

Dans les circonstances des nouveaux changements révolutionnaires économiques et sociaux, les cinq zones ethnographiques traditionnelles de Hunedoara ont devenu des subzones ethnographiques contemporaines unitaires de Hunedoara, en allant vers la ligne d'achèvement du procès de réunion de la population dans une seule zone ethnographique de Hunedoara.

Les éléments du fond national qui restent à la base de la civilisation traditionnelle de Hunedoara sont:

- la pluralité des occupations,
- la corrélation entre les occupations traditionnelles principales,
- le caractère nécessaire complémentaire des occupations traditionnelles principales,
- le développement des métiers en corrélation avec les occupations traditionnelles,
- la grande importance de l'agriculture.

Les autres éléments du fond national qui existent dans la civilisation traditionnelle de Hunedoara sont:

- le type de l'agriculture en terrasses,
- le rôle spécifique des types des occupations des bergers,
- le rôle traditionnel de l'exploitation des mines,
- les types prépondérants d'agglomération rurale,
- la totalité des biens d'un paysan avec la cour fermé et consolidé,
- le capuchon dans le costume masculin et féminin,
- la pièce avec laquelle la femme entoure son corp tout autour de la taille, en bas,
- l'importance de certains ornements populaires.